

OM GRUNDTVIG-BIBLIOGRAFIENS TILBLIVELSE

Af *Steen Johansen*¹⁾.

Bibliografier bliver sædvanligvis stiltiende anerkendt som overmaade nyttige haandbøger for biografer og litteraturhistorikere, uundværlige til orientering eller forstudier. Dog finder man sjældent (i Danmark), at deres betydning præciseres nærmere. Det er dog lykkedes mig at opdrive en udtalelse, fremsat af forfatteren *Cai M. Woel* i en kronik for nogle aar siden. Den lyder saaledes:

Intet giver En et præcisere Indtryk af en Digers Arbejde end Bibliografien, naar man forstaar at læse den. Den afslører ubønhørligt Digteren, den placerer ham rigtigere end nogen Litteraturhistoriker, den taler sit upyntede Sprog, fortæller os grumt og ligetil om Mandens Virke, om Samtidens Stilling til ham — og omvendt. Den er et Eftermæle paa Godt og Ondt. Den sætter sin Mand højt, hvis hans Plads i Livet var i det Høje, den viser os hans Svagheder, hvis han havde saadanne, og den viser navnlig den Kurve — op eller ned — som hans Liv var. (*Berlingske Aftenavis* 15. febr. 1943).

Disse ord passer paa mange bibliografier, og det var at ønske, at de passede paa alle. Men der er noget, som *Woel* ikke kommer ind paa i sin udtalelse, nemlig at bibliografier i sig selv ogsaa er aandsværker, af *bibliograferne*, og kan som saadan være lige saa vilkaarligt eller subjektivt formede som alle andre aandsprodukter, trods materialets tilsyneladende objektivitet. Kvaliteten ved bibliografier er ikke blot et spørgsmaal om den blotte grundighed mere eller min-

¹⁾ Den 22. marts 1954 holdt jeg i »Grundtvig-Selskabet« paa opfordring et foredrag, som dr. phil. Helge Toldberg forud havde givet titlen »Ved Grundtvig-bibliografiens afslutning«. Anledningen var den nærførestaaende udgivelse af fjerde og sidste bind af mit værk »Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs skrifter«. Siden da er nævnte bind udkommet (i slutningen af maj 1954), og »Grundtvig-Studier«s redaktør har derefter udtalt ønsket om at se foredraget gengivet i aarbogen. Dette sker hermed, under ovenstaaende lidt mere præcise titel. Teksten er paany blevet gennemset, enkelte partier er blevet lettere omskrevet, visse mindre beskrivelser er foretaget, men alt i alt er ikke meget forandret.

dre. Det kommer an paa, *hvor bibliografen sætter sin grundighed ind, samt om han ogsaa har det praktiske haandelag, der gør hans arbejde brugbart.*

Om tilblivelse af Grundtvig-bibliografien har fhv. seminariefors-
 tander, magister *Georg Christensen*, som er den, der har fremskaf-
 fet pengemidler til udarbejdelsen og trykningen, oplyst følgende i
 forordet i bd. I:

Da professor Hal Koch og jeg planlagde udgaven af Grundtvigs »Værker
 i Udvalg«, var vi enige om det ønskelige i at knytte en bibliografisk oversigt
 til udgaven, og jeg paatog mig at sørge for, at en saadan blev udarbejdet. Det
 viste sig hurtigt, at opgaven var endnu større end ventet. En række samstø-
 dende omstændigheder forsinkede desuden arbejdet. I længere tid under be-
 sættelsen var Grundtvig-arkivet og den Thorkelinske samling fjernet fra Kgl.
 Bibl. af hensyn til brandfaren. Og magister *Chr. Westergård-Nielsen*, der
 paabegyndte arbejdet i 1940, maatte i flere perioder lade det ligge paa grund
 af andet arbejde og mente til sidst helt at maatte opgive det.

Saa vidt Georg Christensen, som derefter gaar over til at for-
 tælle, at jeg traadte til i efteraaret 1944 osv. — Denne korte, officielle
 fremstilling af bibliografiens forhistorie skal jeg nu supplere med
 følgende oplysninger.

Planlægningen af Hal Kochs og Georg Christensens udgave af
 Grundtvigs »Værker i Udvalg«, og dermed tanken om en biblio-
 grafi, fandt sted i 1939, altsaa før besættelsestidens begyndelse. Dette
 bør bemærkes for en ordens skyld, for at man ikke skal tro (men
 det gør intet, om man tror det), at »Værker i Udvalg« og biblio-
 grafien var resultatet af den tilsyneladende pludseligt opstaaede
 Grundtvig-interesse kort *efter* den 9. april. Snarere var disse vær-
 ker — eller ønsket om dem — et led i den herhjemme almindeligt
 fremvoksende Grundtvig-interesse i de sidste 20—30 aar. Ogsaa Kaj
 Munks »Egelykke« blev skrevet et par aar før 1940.

Her maa desværre afstaas fra en nærmere præcision og historisk gennem-
 gang af, hvad der menes med den anførte blege terminus »Grundtvig-inter-
 esse«. Endnu mangler vi stadig real-undersøgelser over grundtvigianismens
 og Grundtvig-forskningens historie. For begge deles vedkommende er mate-
 rialet uhyre omfattende, dog forskningens det mest overkommelige. Man ser
 hurtigt, at forskningen først i lange tider hovedsagelig var i hænderne paa
 grundtvigianere eller andre, grundtvigianismen nærstaaende folk, medens der
 i nyere tid, og især i de allerseneste aar, er sket en iøjnefaldende forandring
 heri. Man ser ogsaa, at der har været perioder med stilstand, eller hvori alene
 udgivervirksomhed har raadet, afløst af perioder med mere dybtgaaende un-
 dersøgelser. Og man bemærker ogsaa, at ældre Gr.-forskning overvejende var
 biografisk og genetisk, nu er den ogsaa *andet* foruden dette. Desuden maa
 interessen for Grundtvig ses i lyset af Danmarks inddragen i verdensbegen-

hederne omkr. 1940 og vel ogsaa i lyset af krisen i moderne aandsliv i det hele taget. Der maa altsaa tages hensyn til mange ting, naar engang Gr.-forskningens historie skal skrives.

Arbejdet paa Grundtvig-bibliografien begyndte sidst paa aaret 1939, og den første, som Georg Christensen og Hal Koch engagerede dertil, var en ung cand. theol. Holger Sørensen, nu sognepræst i Hjørring. Han blev ved knapt et aar, men forlod arbejdet, fordi han fik stilling i provinsen. Han afløstes af magister i nordisk filologi Christian Westergård-Nielsen, som fortsatte til 1942, dels paa egen haand, dels ved at benytte medhjælpere, der udførte forskelligt arbejde efter hans anvisning. I tiden 1942—44 hvilede — saa vidt jeg veed — alt arbejde paa bibliografien, hvorefter det hele i efteraaret 1944 blev overdraget til mig. Jeg skulde nu fortsætte optegnelserne og se at faa værket i stand.

Først et par ord om disse optegnelser. Værdifuldest var her et alfabetisk seddelregister over alle begyndelseslinier til digte af Gr. i Poet. Skrifter, i Salmer og aandelige Sange samt i visse andre sang- og salmesamlinger, hvis tilblivelse Gr. havde haft andel i. Endvidere var en stor del af Thorkelins samling (hvorom mere i det følgende) udskrevet paa sedler (indtil omkr. 1850), idet W.-N. tydeligt nok havde tænkt sig disse sedler som manuskriptgrundlag til sætteren. En del aargange af Nordisk Kirketidende og Dansk Kirketidende var ogsaa gennemgaaet m. h. t. digte og artikler af Gr. i disse, dog ikke videre grundigt. Alt dette kunde ved første øjekast se meget godt ud, men et nærmere studium viste, at det *ikke* var gjort med en blot mekanisk, ubearbejdet udskrivning af det mest nærliggende stof. Jeg opdagede nemlig hurtigt, at det var et meget stort svælg mellem blot dette at indsamle ubearbejdet materiale og saa udarbejde en bibliografi. Jeg blev hurtig klar over, at det var langt fra tilstrækkeligt at nøjes med den Thorkelinske Grundtvigsamling, saa fortræffelig den ogsaa er, og jeg saa ogsaa hurtigt, at der maatte registreres adskilligt flere digt-, sang- og salmesamlinger end hidtil. Sidst, men ikke mindst forstod jeg, at for at bibliografien skulde kunne blive nogenlunde forsvarlig, maatte den naturligtvis ogsaa registrere alle de digte og prosastykker, breve, aktstykker osv. osv., som Grundtvigforskere og andre i stor udstrækning havde offentliggjort enten særskilt eller i blade og tidsskrifter efter Gr.s død. Paa dette omraade var næsten intet gjort, og det materiale, jeg havde faaet overdraget, kunde altsaa med disse mangler ikke paa nogen maade tjene som manuskriptgrundlag. Der maatte graves ganske anderledes dybt og bredt. Først skulde *alt* materiale samles. Saa skulde det hele sammenholdes med Grundtvigs *liv*, som bibliografen nødvendigvis maatte

have et meget nøje kendskab til, — og saa først kunde man tænke paa at udforme manuskriptet. Og dette vilde atter igen volde meget hovedbrud, thi hvorledes beherske dette uhyre stof, dvs. finde den rette overskuelige, praktiske form, der paa samme gang meddelte alt væsentligt og udelod det uvæsentlige? Her var nok at tænke paa. Havde jeg den gang vidst, hvad jeg nu veed, — vidst hvilket omfang arbejdet vilde tage, vidst hvormange aar der vilde gaa osv., saa havde jeg betænkt mig flere gange og sikkert ikke indladt mig paa arbejdet.

Jeg skal nu gøre rede for det materiale, bibliografien er bygget paa.

1) Den flere gange tidligere nævnte *Thorkelinske Grundtvigsamling* i det kgl. Bibliotek¹⁾, der indeholdt alle udgaver af Grundtvigs egne bøger i hvert fald til omkr. aar 1900, dog ogsaa Begtrups udgave af Udvalgte Skrifter 1904—09. Desuden enkelttryk af digte, næsten komplet, samt en del udsnit, altsaa artikler af Gr. i blade og tidsskrifter, skaaret ud og særskilt indbundet, eller indbundet i samlingsbind. Hvad disse udsnit angaar, saa var samlingen yderst ujævn. F. eks. havde Thorkelin udtaget eller udklippet alle digte og artikler af Gr. trykt i dagbladet »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn« og indbundet dem i et bind. Det var jo udmærket. Det samme havde han gjort med alle Gr.-artikler i dagbladet »Fædrelandet«, og et tredie samlingsbind indeholdt ud klip af originale artikler m. m. fra andre blade, dog ikke komplet. Men blade som Nordisk Kirketidende 1833—41 og Dansk Kirketidende 1845—1915, der begge indeholdt en mængde Grundtvigiana, fandtes overhovedet ikke hos Thorkelin, heller ikke f. eks. Kirkelig Samler og Dansk Folketidende, om hvilke det samme gjaldt. Iøvrigt var samlingen opstillet efter tidsfølgen, men kun groft efter aarstal, uden yderligere fininddeling. Min opgave bestod i at lære samlingen at kende og stadig have den ved haanden, naar manuskriptet skulde udarbejdes. Forsaavidt var Westergård-Nielsens sedler over samlingen ligesom halvvejs overflødige for mig, da de som sagt ikke kunde bruges direkte til manuskript.

2) *Erslews forfatterleksikon* med S. Birket-Smiths haandskrevne fortsættelse paa sedler, bevaret i d. kgl. Bibliotek. — Dette ypperlige leksikons 2 Grundtvigartikler (i hovedbindet og i supplement-

¹⁾ Oberst *Fr. Thorkelin* (1827—1910), kommandant i København og Kastellet 1886—92. Hans Grundtvigsamling blev i 1914 skænket til det kgl. Bibliotek.

bindet) har naturligvis været af største betydning for bibliografien. Intet maatte overses deri; alligevel har dets betydning mere været af støttende, kontrollerende art. Jeg havde i forvejen overmaade meget af materialet hos Thorkelin, som vel netop har skabt sin samling paa grundlag af Erslews angivelser. Og rent bibliografisk-teknisk kunde jeg intet lære af Erslew, hvis opstilling af stoffet var alt for gammeldags og uoverskuelig. Den haandskrevne fortsættelse, der dækkede de ca. sidste 20 aar af Gr.s liv, maatte naturligvis gennemgaas, og materialet indlemmes i mit. Dog svækkedes dets betydning noget derved, at vi fra tiden *efter* ca. 1850 begynder at faa bedre bogfortegnelser herhjemme, jeg tænker her især paa de ugentlige oversigter over de udkomne bøger m. m. i Dansk (senere Nordisk) Boghandlertidende, som begynder at udkomme i disse aar. — — Noget helt andet er, at Erslew i sit leksikon ogsaa registrerer den samtidige litteratur om alle vore klassikere, altsaa anmeldelser m. m. Her var og er dette værk uvurderligt den dag i dag, men det var jo ikke specielt *denne* litteratur, jeg skulde bibliografere for Gr.s vedkommende.

3) En tyk *pakke (kapsel) med viser og sange* af Grundtvig i det kgl. biblioteks smaatrykssamling. Særdeles vigtig til kontrol baade af Thorkelin og Erslew og de store udgaver. Flere originaler findes kun dér. Det maa bemærkes, at Erslew ikke registrerer *enkelttryk* af digte af Grundtvig! Erslew registrerer kun pjecer ned til 8 sider. Her kontrollerer alene Thorkelin og nævnte visesamling hinanden.

4) *Poetiske Skrifter* ved Svend Grundtvig, I—IX, 1880—1930. Denne udgave indtager ved sin grundighed en særstilling, der gjorde den uundværlig ved bibliografiens udarbejdelse, side om side med Erslew og Thorkelin. Dens mange oplysninger, dens strenge kronologi, der ganske vist er en anden end den i bibliografien fulgte, de mange her for første gang trykte digte osv., alt dette maatte tages i betragtning. At udgaven editionsmæssigt lider af fejl, der ikke vilde blive tolereret i en nutidsudgave, er en anden sag, der ikke vedkommer os her. Se herom min redegørelse i Grundtvig-Studier 1951, 85 ff.

5) *Grundtvigiana* (i videste forstand) i udgaver af og i værker om Grundtvig samt i afhandlinger og artikler i blade og tidsskrifter, i hovedsagen trykt i tiden fra Gr.s død til vor tid. Her var uhyre meget at gøre. Det var nemlig ikke nok at gaa efter vejledningerne

f. eks. i Erichsen og Krarups store historiske bibliografi eller i dens fortsættelse i Historisk Tidsskrift eller i Dansk Tidsskrift-Index, hvilket naturligvis ogsaa skulde gøres. Det viste sig snart, at det var vigtigt for mig selv at gennemgaa tidsskriftaargange i stor udstrækning, selvfølgelig mest grundtvigiansk prægede tidsskrifter. Ved et saadant selvsyn lærte jeg nemlig meget mere om Gr. end ved de blotte henvisninger. Talrige afhandlinger, der bibliografisk ikke kunde give mig noget, lærte mig alligevel ofte meget, og afhandlinger, der tilsyneladende ikke behandlede Gr., kunde alligevel vise sig at indeholde hidtil ukendte tryk af hans papirer. Det gjaldt her om at faa udviklet sin sporsans. Jeg haaber selvfølgelig at have opsporet det meste, men jeg tvivler ikke om, at man nok skal kunne paapege et eller andet, jeg har overset.

Hele denne eftersøgning og opnotering af Grundtvigiana alle vegne fra baade før jeg begyndte paa den egentlige udarbejdelse og under udarbejdelsen *generedes især af 2 momenter*, alt eftersom bibliografien voksede. *For det første* tog Grundtvigforskningen og offentliggørelsen af Gr.s papirer ekstra fart ikke længe efter, at jeg var begyndt. Umiddelbart efter bibliografibindene kom den nye Sangværk-udgaves bd. III—V, med nydatering af en mængde salmer, desuden med flere hidtil ukendte salmer og salmebrudstykker. Endvidere fremtraadte en hel flok af yngre Grundtvigforskere, der flittigt citerede og trykte løs af Gr.s papirer. Hvorledes en bibliograf maatte blive til mode under saadanne forhold, kan man nok tænke sig til! *For det andet* foregik der under udarbejdelsen en lille forskydning i min opfattelse af begrebet »grundtvigiana«. Jeg ønskede at faa lidt mere med end blotte litterære dokumenter og optegnelser; ogsaa ytringer af, samtaler med Grundtvig, gemt i memoirer ell. lgn., burde med, ligesaa referater i samtidige dagblade og lgn. af taler af Gr. ved festlige lejligheder, hvis talerne ellers ikke kendtes andetsteds fra; i det hele gav jeg mig til at udspejle Gr. lidt nøjere end tidligere. Denne forskydning kan spores i forskellen mellem bd. I paa den ene side og bd. II—III paa den anden. I de 2 sidstnævnte bind er denne nøjere forfølgelse af Gr.s liv, litterært betragtet, kommet mere til udtryk end i det første, og da især i første halvdel af første bind. Hvad jeg i sin tid ikke fik med dér, er indføjet i rettelser og tilføjelser i bd. IV.

Disse nu gennemgaaede 5 grupper blev suppleret og kontrolleret af 2—3 andre ting:

1) mit kendskab i almindelighed til Gr.s liv, dels paa grundlag af de store fremstillinger, dels og ikke mindst ved et nøje studium af hans *breve*;

2) kendskab til datidens aviser, specielt Adresseavisen, hvis oplysninger i litteraturrubrikken om bøgernes udgivelsesdatoer var overordentlig vigtige. Adresseavisen angav f. eks. ogsaa udgivelsesdatoen for de enkelte tidsskrifthefters udsendelse, — af stor betydning ved fastsættelsen af tiden for fremkomsten af talrige afhandlinger af Grundtvig. Adresseavisen var og er i det hele taget overordentlig værdifuld som vor eneste og normalt meget paalidelige kilde til nøjere datering af publikationers udgivelse i vor litterære guldalder. Først omkr. 1850 begynder der som sagt at udkomme egentlige fortegnelser over den udkomne litteratur, og samtidig taber Adresseavisen sin betydning som annonceblad. Ganske vist havde det i 1830 ophørte tidsskrift Dansk Litteratur-Tidende bragt maanedlige fortegnelser over de udkomne bøger, men maanedsfortegnelser er ikke nok for en bibliograf, desuden var disse fortegnelser ofte meget ufuldstændige og upaalidelige. Vigtigt var det for mig altid at foretage et gennemsyn af *hele* aargangen af Adresseavisen for et givet aar, uanset om Gr. havde publiceret meget eller lidt i dette aar. Jeg fik derved et overblik over alle bogtitler m. m. og derved atter et udmærket indblik i tidens litterære atmosfære, jeg blev klar over, hvilke bøger og skrifter der var døgnets samtalemønstre osv. og fik derved mange vink til forstaaelsen af Gr.s produktion;

3) samtlige de hjælpemidler, der i form af haandbøger staar til raadighed for enhver, der arbejder paa et stort biblioteks læsesal. Dette punkt behøver jeg ikke at dvæle nærmere ved.

Saaledes blev det materiale til, hvorpaa bibliografien hvilede. Om det nu har lykkedes mig at vælge den rigtige teknik, give det hele den rigtige og mest hensigtsmæssige form, derom maa andre dømme, og jeg skal her heller ikke komme ind paa de principper, jeg lagde til grund for udformningen. Men jeg skal gøre opmærksom paa et par ydre omstændigheder. For det første *udgivelsen*. Bindene er udkommet successivt. Det kunde ikke være anderledes, men uheldigt var det, fordi jeg da var forhindret i at lade de erfaringer, jeg gjorde paa et senere stadium af arbejdet, komme til nytte i det eller de allerede trykte bind. Det rigtigste havde naturligvis været at udarbejde hele værket i manuskript for saa at lade det trykke paa een gang. Den nu benyttede fremgangsmaade maatte nødvendigvis fremkalde mange rettelser og især tilføjelser, thi det viste

sig, at Gr.s produktion var langt mere omfattende, end jeg havde forestillet mig.

Dernæst har jeg maattet arbejde under stærkt pres paa grund af de økonomiske omstændigheder. *Tiden* har været en vigtig faktor. Overmaade meget skulde naas paa kort tid for at bevise, at udarbejdelsen af en Grundtvigbibliografi overhovedet var mulig. Og hele tiden skulde stoffet desuden presses sammen i en meget knap form. Intet er lettere end at brede sig litterært, det er det modsatte, som er vanskeligt. En bibliograf kunde for Gr.s vedkommende fristes til at medtage uhyre meget, som maaske ikke vedkommer det strengt bibliografisk-litterære, men som alligevel var af største Interesse. Her maatte jeg altsaa holde mig selv strengt i ave og fastholde den nysnævnte bibliografisk-litterære linie.

Om mit bibliografiarbejde skal jeg videre bemærke følgende: Der har været dem, som har ment, at udformningen af bibliografien maa have været en forholdsvis let sag paa grund af materialets rigdom og de mange hjælpemidler. Hertil maa jeg svare nej. Der er intet i værket, som jeg er kommet til paa en mekanisk eller automatisk maade eller lignende. Gid der havde været! Det er forstaaeligt, at bind III gik noget lettere fra haanden end de forrige, men det vil ikke sige meget. Alt maatte gennemstudies fra bunden af. Materialet formede sig ikke »af sig selv«, som man siger. Fastlæggelsen af kronologien var ofte vanskelig og tidsrøvende, især naturligvis for de aar, da Gr. var mest produktiv. Visse aar i 1840'erne voldte frygteligt besvær. Men allermest krævende var arbejdet paa *salmerne*. Her forøgedes vanskelighederne derved, at Gr. foruden at være original salmedigter som bekendt ogsaa var bearbejder af andre, ældre salmer og tillige bearbejder af sine egne salmer. Og Grundtvigs salmer blev, medens han levede, ikke alene udnyttet af andre, men ogsaa i høj grad af ham selv gennem talrige udgivelser af salmesamlinger, hvad der yderligere komplicerede det hele. Enhver trykt salme forfattet af Gr. maatte forfølges gennem hele hans liv i alle disse udgaver, desuden i visse salmebøger, der hørte nøje til bibliografiens plan. Det skulde ved hver salme klarlægges, om den senere f. eks. forkortedes, forlængedes, blev ændret i selve teksten, eller om der blev uddraget en ny og kortere salme af den, hvad der ofte var tilfældet ved lange salmer. Ved en bearbejdelsessalme skulde dens forhold til forlægget anmærkes og karakteriseres, og følgelig skulde jeg finde frem til forlægget selv, læse dette og oplyse, hvor det kunde findes paa tryk. Nu findes der heldigvis mange hjælpemidler paa dette omraade, men hvad selve den bibliografiske registrering af Gr.s salmer i hans eget liv angaar, saa stod jeg

mestendels paa bar bund. Der var ganske vist J. Kr. Madsens variantapparat og saakaldte salmehistorie sidst i femte bind af den gamle Sangværkudgave. Men ulykken ved dette apparat er, at det er bygget op ganske uhistorisk, ligesom hans udgave er ganske uhistorisk ordnet hvad angaar alle de efter Gr.s død offentliggjorte salmer. Han lægger i sit variantapparat normalt den *sidst* skabte form af en Gr.-salme til grund og anfører saa varianterne ud fra denne form. Følgelig faar læseren aldeles intet overblik over salmens formhistorie, og Madsens variantapparat har da litterært set ogsaa været ganske spildt og har henligget ubenyttet siden dets fremkomst. Heller ikke jeg kunde bruge det, men maatte skaffe mig min viden pr. selvsyn alene, gennemlæse hver eneste senere salmform, sammenligne den med originalen og de andre former og danne mig et skøn over ændringerne samt karakterisere disse med faa ord. Lignende maatte gøres ved Gr.s sange, skønt udgaverne her heldigvis er betydelig færre.

Jeg skal anføre et par tal paa former af visse salmer. Størst antal har naturligvis Gr.s *ældste* salmer, forsaavidt han selv publicerede dem. Af en salme som »Dejlig er den Himmel blaa«, trykt første gang 1811, er i bibliografien registreret i alt 25 tryk, iberegnet en tysk oversættelse, nemlig

originalen = 1 tryk,

uændrede optryk af orig. = 11 tryk,

(et enkelt af disse tryk skulde konstateres gennem

6 oplag af en bog; et andet gennem 2 oplag),

den ty. overs. = 1 tryk,

et udtog paa 4 vers, foretaget af Gr. = 5 tryk,

et senere udtog paa 7 vers, ogsaa ved Gr. = 7 tryk, ialt 25 tryk.

Og da digtet i orig. var ledsaget af et prosastykke, skulde ogsaa optryk af dette registreres (3 tryk). Endvidere bemærkninger om udkast, om polemik i forbindelse med salmens udgivelse, samt lidt om dens forhistorie, idet salmen ikke er en original skabelse som salme, men en meget fri bearbejdelse af en ældre salme.

Tager man en bekendt salme fra 1830'erne som »Kirken, den er et gammelt Hus«, saa er der foruden orig. registreret eller omtalt ca. 18 forskellige tryk. Overalt ved salmebehandlingen skulde disse mange tryk ordnes, klassificeres, samles i grupper osv., saaledes at salmens formhistorie stod klart i hovedtrækkene. Iøvrigt er der salmer med langt flere former end de her nævnte eksempler, men paa den anden side ogsaa en mængde med langt færre former.

Men hvorfor nu hele denne tilstand? Den skyldtes jo ikke Gr.s store produktivitet i og for sig, men den havde som før antydnet sin aarsag i, at Gr. lod sin udnytte i højeste grad. Der er faa forfattere, der har kælet saa lidt for deres forfatterskab som Gr., faa, der som han har været saa generøse overfor andre, naar de bad ham om at maatte faa lov at bruge den eller hin sang eller salme i deres samlinger. Gr. ændrede villigt, digtede til, trak fra, godkendte udvalg, truffet af andre osv. Lige til det sidste blev han ulejliget med den slags arbejde.

Det er forøvrigt beundringsværdigt at se, hvor *dygtige* de gamle grundtvigianere har været til at udfinde digtpartier egnede til sang- eller salmebrug. Med falkeblik maa de atter og atter have overfareet Gr.s lange poesier for saa pludseligt at slaa ned paa et brugbart afsnit, eller de har gransket et digt saa længe, at de har opdaget, at hvis man f. eks. sammenstillede det 8., 17. og 25. vers, saa blev der en lille god sang ud deraf. Paa denne maade er ikke faa af Gr.s kendte sange og salmer blevet til.

Naar den egentlige bibliografering var foretaget, ønskede jeg ofte at føje visse litterære oplysninger til vedkommende digt, bog eller artikel, der var bibliograferet, især da, hvis det drejede sig om indlæg i en fejde. En mængde af, hvad Gr. har skrevet, er led i pennefejder, polemikker osv. — Gr. var jo en noget stridbar natur —, og det vilde have virket lidt unaturligt at faa bibliograferet et fejdedigt eller en polemisk artikel, uden at oplyse, om digtet eller artiklen f. eks. var et svar paa en andens indlæg, eller om der fulgte polemik bagefter. Med saadanne oplysninger har det været mit haab at gøre bibliografien mere levende, mere brugbar, saa at den ikke blev alt for telefonbogsagtig. Om det er lykkedes mig, maa andre dømme. Jeg kunde have gjort uendeligt meget mere ud deraf, men det vilde ganske have sprængt værkets rammer. I virkeligheden hører alt dette hjemme i en oversigt over litteraturen om Grundtvig, en haandbog, som man maa haabe engang bliver til virkelighed.

Jeg bliver undertiden spurgt, om jeg nu ogsaa virkelig har læst alt, hvad Gr. har skrevet! (Med spørgsmaalet menes naturligvis alt, hvad der af Gr. foreligger *paa tryk*). Hertil maa jeg svare *nej!* Tiden tillod mig ikke at gennemlæse hans større bøger og afhandlinger, derimod har jeg gennemløbet mindre artikler og vel de fleste digte og naturligt nok allergrundigst hans salmer. Jeg har undertiden senere maattet beklage, at jeg ikke fik virkelig gennemlæst de større bøger, thi ikke sjældent kan man dybt inde i disse støde paa oplysninger, som kunde have været mig til nytte som bibliograf.

Jeg bliver undertiden ogsaa spurgt, om Thorkelins Grundtvig-

samling nu ogsaa er komplet, eller om det er muligt overhovedet at tilvejebringe en komplet Gr.-samling i vor tid. Begge spørgsmaal maa besvares med nej; *selv Grundtvig ejede ikke en komplet Gr.-samling!* For det første er Thorkelin ikke komplet, som tidligere antydet, men for det andet er det *nu* umuligt at skabe en komplet samling af originaler, fordi visse ting af Gr. er unica, tryk, der kun eksisterer i ét eksemplar, som befinder sig paa fremmede hænder. *Eksempler.* Rekordene, det mest sjældne af alle tryk — og som Gr. selv heller ikke ejede — maa vel være 1. udg. af den plan eller prospekt til en samlet udgave af den angelsaksiske litteratur, som Gr. udgav paa engelsk i London i efteraaret 1830 med titlen »Bibliotheca Anglo-Saxonica«. De eksemplarer, der findes i danske biblioteker, viste sig ved nærmere eftersyn at være 2. oplag (1831), — baade 1. og 2. oplag manglede oplagsbetegnelserne, — og Gr. selv fik aldrig tilsendt 1. oplag. Da dr. Toldberg i 1947 skulde til England for nærmere at udforske Gr.s færden derovre, bad jeg ham undersøge, om han ikke kunde finde 1. oplag. Dr. Toldberg fandt det i British Museum, indbundet sammen med andre smaaskrifter, og lod tage en fotokopi af det, som nu findes i d. kgl. Bibliotek. Man kan vist rolig gaa ud fra, at eksemplaret i British Museum af denne plan, en ren forlagstryksag paa 16 sider, er det eneste eksisterende i dag.

Da Gr. i 1844 blev inviteret til at tale paa Skamlingsbanken, digtede han en sang, som han medbragte i særtryk til uddeling. Det var digtet »Slesvig! Anglers Jarlesæde!« Gr. lod kort efter digtet optrykke i et lille skrift, og i 1885 blev det optrykt i 6. bind af Poet. Skr. Her oplyste Svend Grundtvig, at »det Særtryk som Forf. (o: N. F. S. Gr.) medbragte til Festen paa Højskamling, og hvorefter der blev sunget, haves nu ikke« (PS I 495). Det fandtes heller ikke i de samlinger, der stod til *min* raadighed, og i bibliografiens andet bind maatte jeg altsaa i 1950 ogsaa notere denne mangel. Men for et par aar siden fandt stiftsprovst dr. theol. Villiam Grønbnæk et eksemplar i Jylland. Han laante mig det, og jeg fik d. kgl. Bibliotek til at affotografere det. Dette enestaaende fund har jeg naturligvis omtalt i bibliografiens rettelser og tilføjelser. Umuligt er det jo ikke, at der i Jylland i fremtiden kan dukke endnu flere eksemplarer op.

I den Thorkelinske Gr.-samling befinder sig i et samlingsbind flere subscriptionsplaner med trykte tekster af Gr., erklæringer af Gr. paa enkeltblade vedrørende udgivelsen af visse værker olgn., tryksager, hvoraf flere eller maaske de fleste er unica. Deres litterære værdi er dog selvsagt ikke stor. Vanskeligere er det at sige noget bestemt om Gr.s talrige enkelttryk af digte bortset fra den

føromtalte sang fra mødet paa Skamling. Visse sange kan man stadig støde paa i antikvarboghandelen, andre ser man aldrig. Nogle maa absolut være unica i den tidligere omtalte pakke i smaatryks-samlingen. Det ses deraf, at da oberst Thorkelin anlagde sin Gr.-samling og ikke kunde fremskaffe visse originale sangtryk, lod han efter d. kgl. Bibl.s eksemplarer fremstille temmeligt nøjagtige kopier af dem til sig selv, uden at han paa trykkene angav, at de var eftertryk. Thorkelin maatte naturligvis selv om dette fromme bedrag, men han nøjedes ikke med at fremstille *en* kopi af en given sang til sin egen samling, han lod trykke flere, og disse har — efter hvad jeg har ladet mig fortælle — fundet vej til antikvarboghandelen!

Skulde en komplet Gr.-samling skabes, maatte man ogsaa have udklippet alle Gr.s i dagspressen offentliggjorte digte, artikler, meddelelser m. m., men det er umuligt i vor tid. Noget vil nok kunde stampes op af jorden, der er jo antikvarboghandlere, der har specialiseret sig i avisudklip, men paa denne maade vilde der sikkert gaa mange aar, førend samlingen var komplet, hvis den overhovedet kunde blive det.

Af Gr.s bøger kan kun forholdsvis faa siges at være virkelig sjældne, og unica i egl. forstand findes vist næppe, bortset fra det føromtalte 1. oplag af pjecen »Bibliotheca Anglo-Saxonica« 1830. Jeg skal nævne nogle bøger, der maa betegnes som meget eller forholdsvis sjældne: Dimisprædikenen 1810, nytaarsgaven »Idunna« 1811 med de 12 smaa kobberstik foran i bogen, (der solgtes ogsaa eksemplarer *uden* de nævnte kobberstik), de 2 hefter 1839—41, der fortsatte Sangværk I, 1837, det saakaldte Prøvehefte 1845, Vartovsalmebladene 1845—49, de første Festsalmeoplæg i 1850'erne. — Angaaende dimisprædikenen, saa blev den øjeblikkelig til en sjælden og efterspurgt bog. Den engelske præst og missionær E. Henderson (1784—1858), der omkr. 1805—14 opholdt sig i København, skrev mange aar efter i sine erindringer: Bogen blev snart meget sjælden. De, der var saa heldige at eje den, vilde kun nødigt laane den ud og erklærede, at de ikke vilde skille sig af med den selv for guld, saa sjælden var den blevet. — Tidsskriftet Danne-Virke er ikke virkelig sjældent, men et eksemplar med alle 16 hefters blaa omslag bevaret, er vanskeligt at opdrive. Og omslagene er her af en vis interesse, idet Gr. paa et par af dem har trykt meddelelser (forfattede af ham selv) til publikum om hans tidsskrift. Paa lignende maade ogsaa med »Theol. Maanedsskrift« 1825—28, som Gr. var medredaktør af. Dette tidsskrift udkom endda i 2 forskellige papirsorter, idet der findes eks. paa fint hvidt papir og paa forholdsvis groft, gulligt papir, og eksemplarer paa det gode papir har for

bd. I's vedkommende et ganske andet titelblad end eks. paa det grovere papir. Saxo- og Snorre-oversættelsen 1818—23, disse seks store bind, er ikke virkeligt sjældne, men i en komplet Gr.-samling bør findes baade hvad man kan kalde Københavnseksemplarer og provinseksemplarer. De førstnævnte tryktes dels paa fint skrivepapir (dog kun 50 eks.), dels paa trykpapir (945 eks.), provinseks. (2000) alene paa det sidste. De sidstnævnte eks., bestemt til bønderne og købstæderne, havde paa titelbladet en tekstændring, idet ordene »for Menig-Mand« var indskudt i tredjenederste linie, saaledes at der kom til at staa: Bekostet for *Menig-Mand* af Krønikens Danske og Norske Venner. Jeg har set eksemplarer af alle de her omtalte typer, men det vides, at der ogsaa tryktes 5 eksemplarer paa velin, altsaa særligt svært og fint papir. Hvor er de blevet af? De er vel gaaet, tænker jeg, dels til det danske kongehus, idet Saxo-oversættelsen var tilegnet Frederik VI og Snorre-oversættelsen tilegnet tronfølgeren, dels vel til de tre bestyrelsesmedlemmer af Selskabet for Nordens Oldskrifter, der besørgede udgaverne, nemlig Grundtvig, Pram og Treschow. Det giver lige 5 eks. I vore offentlige statsbiblioteker findes, som det synes, kun københavnseksemplarer og kun paa trykpapir. Eksemplaret hos Thorkelin er dog paa skrivepapir.

I 1829 udgav Gr. som et hjælpemiddel til bogen »Historisk Børne-Lærdom« et historisk kort, han kaldte »Tidens Strøm«. Det var i folio, men var beregnet til at sammenfoldes til bekvemt bogformat, og her saa man kongeriger og nationer anskueliggjort som floder og strømme af forskellig farve. (Førøvrigt synes ingen Gr.-forsker endnu at have nærmere undersøgt dette kort). Der kom 5 udgaver af det i Gr.s levetid, forbedret hver gang. Jeg har ladet mig sige, at disse 5 udgaver nu er overordentlig sjældne. Et i 1916 udsendt 6. oplag er derimod ikke særligt sjældent. Det kgl. Bibl.s danske afdeling ejer ikke 1. oplag, Universitetsbiblioteket heller ikke. Alene i Thorkelins samling findes det. Dette eks. er da meget nær ved at være et unicum.

Vedrørende omslag henvises til den lille redegørelse i bibliografien bd. III, s. 2 f. — Om det særlige forhold ved udgivelsen af første bind af Sangværk I, 1837, hvor forlæggeren havde forsømt at trykke skrivepapirseksemplarer af de 3 første hefter, som derefter maatte trykkes bagefter, og hvori Gr. indførte visse tekstændringer, henvises til bibliogr. bd. I, s. 17 f. — Udover de veksellende papirkvaliteter, noget, der strækker sig gennem hele Grs. produktion, kan man ikke tale om virkeligt bibliofile mærkværdigheder for Gr.s bøger vedkommende. Efterspurgt er først og fremmest korrekturtryk eller do. -ark med egenhændige rettelser af Gr. samt dedikationseksemplarer; dertil bøger, som har tilhørt Gr., og hvori han har foretaget tilføjelser. Men hele dette omraade falder ind under haandskrifter og følgerig uden for bibliografien.

Dette maa være nok om Gr.s bøger. Til slut nogle ord om, hvad bibliografien i sin helhed viser os, og hvad den muligvis kan komme til at betyde for den fremtidige Gr.-forskning og forstaaelsen af Gr.

Bibliografiens helt primære værdi er naturligvis selve opnoteringen og den kronologiske opstilling af Gr.s produktion, hvortil et udførligt alfabetisk register. Nu først foreligger henvisninger til *alt* (forhaabentlig da), hvad Gr. har givet i trykken, og dermed skulde der være banet vej til det næste, der bør gøres: at faa registreret alle Gr.s haandskrifter med det hovedformaal at faa udgivet Gr.s *samlede skrifter*. Det er paa tide, at denne udgave kommer i gang. Bibliografien afslører klart og tydeligt *den uhyre spredte tilstand*, hvori Gr.s produktion bogmæssigt befinder sig, til stort besvær for alle, der vil studere Gr., selv om man nu ogsaa har bibliografien som hjælpemiddel. Alene Gr.s breve skal man i dag oplede i 7 forskellige værker, hvortil adskillige enkeltbreve, gemt i tidsskrifter og lignende.

Adskillige steder i bibliografien udtales der ønske om, at et eller andet hidtil uundersøgt felt engang maatte blive opklaret. Her haaber jeg, at bibliografien i hvert fald kan inspirere nogle til videre arbejde med Gr. Ogsaa et gennemsyn af *registeret* vil sikkert kunne give vink til undersøgelser osv.¹⁾

Men nok om alt dette. Hvad viser os ellers bibliografien, upartisk betragtet? Vi kan her gaa ud fra Gr.s ord fra 1833, at »min Skrift (dvs. mit forfatterskab) bestandig har været et vel maadelig corrigeret, men derfor just des troere Aftryk af mit Liv« (Haandbog i Verdens-Historien, I, 1833, s. VII). I denne bekendte udtalelse skal ordet »liv« vel først og fremmest tages i den mest nærliggende, naturlige betydning, og bibliografien viser da ogsaa klart den kolossale rolle Gr.s *liv*, dvs. livshændelser, hans milieu, forhold til slægt og venner, gerning, publikum, samfund, har spillet for hans forfatterskab. Liv og digtning, liv og litterær kamp gaar næsten i ét. Hovedindtrykket er en ustandselig litterær virksomhed. — Men ordet »liv« i førnævnte udtalelse betyder sikkert ogsaa noget andet. Saa udadventt levende Gr. end var, er det helt forkert at opfatte ham som et menneske alene optaget eller inspireret af døgnets tilfældige begivenheder, litterære eller andre. Al hans ydre spredte virksomhed stod

¹⁾ Ved alt arbejde med aandsværker risikerer man at blive mere optaget af ideernes bærere end af ideerne selv. Persondyrkelse kan tage magten, og vi faar tendenslitteratur i stedet for forskning, personalhistorie i stedet for aandshistorie. Om Gr. gælder det, at der bør ikke spildes kræfter paa undersøgelser, der ikke paa en eller anden maade har relation til Gr.s aandspersonlighed eller -ejendommelighed.

i relation til en indre stabil helhed. Gr.s liv var fuldt saa meget en *indre* vækst omkring et meget dybt centrum, en stadig udfoldelse eller udvikling af dette indre, eller med hans eget ord: en *gæring*. Og han tilføjer: »mit Kald er at udtrykke Gæringen«, hvad der jo ogsaa tyder paa, at Gr.s liv i højeste grad var bestemt indefra, selv om gæringen ustandseligt vedligeholdtes af aandelige incitamenters udefra. At gøre rede for denne gærings forløb og resultater er en af Gr.-forskningens hovedopgaver. Den kræver i lige grad kendskab til Gr.s ydre som indre verden, det ene maa ikke glemmes for det andet. Den indre verden vil nok vise sig at være den stærkeste faktor, med *vilje* som dominerende element. Hans naturgaver maatte lyde hans vilje, deraf det propagandebestemte, der gennemtrænger saa store dele af hans forfatterskab, trods dets spredthed og dets lyriske drag.

Bibliografien viser af alt dette kun afglansen, det rent udvendige, fejderne, bogtitlerne. Men de er i sig selv ogsaa veltalende nok! Hans bøger er fostre af et *univers*, der ikke kan sammenlignes med noget andet i dansk litteratur, hans bogtitler heller ikke. Bibliografien er en ledetraad deri, en guide eller Baedeker og fordrer ikke at være mere.